

4) парадоксализм («Молчу», «Не люблю»).

5) преодоление страха («Лес и если», «Боишься»). Стихотворение «Боишься» построено как заговор против страха и в результате его преодоление с помощью языка:

«Боюсь боюсь

боюсь

Испугаюсь» [1: 171].

6) военная тематика («И самолет над головой»).

7) тема Бога, ассоциируемая с кругом, с замыканием некоей цепи. Вакуумный текст «Бог Вот» графически так и устроен. Сюда примыкают несколько последних стихотворений сборника («Вот и год», «Это что»).

Следует также отметить, что топография сборника очень широка: от двора, Лианозово, Москвы и Московской области до Коломны, Клина, Твери, Рязани, Кавказа, Донбасса, Мариуполя, Калуги и других городов. Взрослому читателю также будут понятны значения таких явлений, как ГОССТРАХ и Учхоз. Сложив воедино географию сборника и рефлексию бытия в философском контексте, можно сделать вывод, что пространство книги расширяется как по вертикали, так и по горизонтали. В целом восприятие мира в сборнике очень близко детскому: мир во всех его проявлениях воспринимается поэтом как единое целое, не разложимое на части; особое внимание уделяется явлениям, которые с большей вероятностью доступны восприятию ребенка, нежели взрослого человека. В книге превалирует не столько взрослая рефлексия, сколько детское удивление от соприкосновения с миром.

ЛИТЕРАТУРА

1. Некрасов Вс. Детский случай / Всеволод Некрасов. – М.: Изд-во «Три квадрата», 2008. – 216 с.

УДК 821.161.2.09 (Стороженко)

Останіна Г.Г.
(Кривий Ріг, Україна)

«ІСТОРИЧНИЙ» ОРІЄНТАЛІЗМ У ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСИ СТОРОЖЕНКА

Стаття присвячена розгляду орієнтальних особливостей у прозовій творчості О. Стороженка, з'ясуванню сутності батальних зустрічей Сходу і Заходу. Проводиться аналіз даного концепту у рамках історичного вектору літературного орієнталізму.

Ключові слова: орієнталізм, Схід, Захід, літературний орієнталізм, міжнаціональний конфлікт.

Стаття посвячена рассмотрению ориентальных особенностей в прозаическом творчестве А. Стороженко, выяснению сущности батальных встреч Востока и Запада. Проводится анализ данного концепта в рамках исторического вектора литературного ориентализма.

© Останіна Г.Г., 2013

Ключевые слова: *ориентализм, Восток, Запад, літературний ориентализм, між-національний конфлікт.*

The article is devoted to the oriental features in the prose work by Storozhenko, clarifying the essence of battle encounters between East and West. The analysis of this concept in the framework of the vector of historical literary Orientalism.

Key words: *Orientalism, East, West, literary Orientalism, ethnic.*

Українська література 60-80-х рр., в особах насамперед О.Стороженка, П.Куліша й І.Франка, спадкоємно продовжила мотив прози Г.Квітки-Основ'яненка і Є.Гребінки, а саме батальних «зустрічей» Заходу (княжої чи козацької України) зі Сходом (монгольським, кримсько-татарським). Дехто з письменників цієї доби, як О.Стороженко, зумів по-своєму, на рівні вже стосунків представників персоносфери епічного твору, продовжити тему «Кавказу» – підтримки іновірців у годину випробувань, дружніх, а не ворожих взаємин людей з Заходу і Сходу.

У пострадянський час з'явилися поодинокі наукові розвідки Д. Чижевського, П. Хропка, І. Денисюка, В. Погребенника, С. Решетиhi, С.Павлунік, О. Свириденко тощо в яких розглядалася прозова спадщина О. Стороженка. Однак літературний орієнталізм у творчості письменника ще й досі залишається на маргінесах досліджень. Саме тому метою даної розвідки є з'ясувати сутність історичного вектору літературного орієнталізму на матеріалі прозової спадщини О. Стороженка.

В «Оповіданні Грицька Ключника» п.н. «Дорош» контекст історії Січей увібрив нетрадиційну частину літературно-життєписну. Автор твору, додамо, – учасник російсько-турецької війни 1828-1829 рр., офіцер, поранений під Журжею, що додає вартості згаданому опрацюванню теми. Останні роки життя колишнього осавула Дороша на зимівнику в малюванні Стороженка подано у стильових контурах агіографічної літератури. Так, герой готував із рук диких сайгаків, нагадував праведного пустельника ще й тим, що він творив добро людям.

Усе це призвело до відмови письменника від стереотипного тиражування в оповіданні літературного іміджу ординського ворога. Стороженко одним із небагатьох відтворив уже не традиційну в українській поезії та прозі XIX ст. козацьку непримиренність до історичних супротивників, наїзників-мусульман із Криму, а зобразив цілком інакше – прихильне, толерантне ставлення гуманного старого козака до колишніх ворогів-іновірців. Цим літератор протиставився сформованій попередниками і сучасниками, причому не суб'єктивно, а на підставі свідчень історії, міжнаціональній етноімагології конфліктів.

Сюжет оповідання стосується часів, коли татари ще набігали на слободи від Самари до меншої річки Орельці. Хуторяни ж, крім Дороша, переховувалися по байраках або й бралися за мушкети й ними проводжали «непрощених гостей». Зав'язком приятельних стосунків не полохливого пасічника з татарським ватажком послужили у сюжетно-композиційній структурі твору незвичні обставини знайомства. Дорош врятував загрузлих у болоті татар, не відаючи про наказ ватажка відповідно до «басурменського дряп'яного звичаю» (такий коментар у душі часу дав поведінці кримців епічний наратор Грицько) узяти бранця, коли він молодий, у ясир, а якщо старий – учинити «чикин башка». До того ж козак виявив при цьому знання татарської мови, гостинність хлібосольного господаря пасіки й садку.

«Вагажок цілісінький вечір з ним пробалакав, тут у його в хаті ночував» [1: 205], як повістує Ключник про початок взаємної приязні, а ще подарував турецький килим і висловив надію на нову приятельську зустріч. Однак у світі, де панує ворожнеча, підтримати такі неформальні стосунки важче, ніж їх встановити. Відповідно до реалій доби мовець повідомив про розгром татарського загону гетьманцями біля Самари, причому вчинив це у тональності лагідно-дмініутивній: мовляв, «вагажок там же й ніжки відкидав». Доля, милостива у концепції епіка до протагоніста, послала його нового татарського приятеля – у ситуації, змодельованій чи не на зразку фабульної лінії «Робінзон – П'ятниця» з роману Д.Дефо.

Так, Дорош порятував від явної смерті від козацьких шабель іншого, «сердешного татарина», який втратив коня. Цікава вже сама форма благання «Як вирятуєш, я твій навіки!». Вбачаємо тут не якусь неоколоніальну формулу рабства, добровільно прийнятого «екзотичною» людиною Сходу, а пропозицію дружнього служіння рятівнику як виконання лидарського боргу, різновид накладеної на себе елітимиї за прихід зі зброєю в Україну. Перипетії й кульмінація оповідання розкрили хист Стороженка-гумориста. Метикуватий пасічник зумів не тільки знайти практично ідеальну криївку для загроженого гостя у небезпеці, а й своєю винахідливістю врятував його від викриття козаками, яким забаглося поласувати медом саме з вулика, де ховався ординець. У ситуації, коли підмовлений татарин раптом вискочив із криївки, вдаючи чорта, і перелякав козаків, є щось від міжнародних гумористичних сюжетів фацецій (наприклад, про несподівану появу, захищеного коханця у подобі чорта), опрацьованих у співомовках С.Руданського, або ж сюжетного мотиву чорта у мішку з «Ночі перед Різдрвом» М.Гоголя.

Постпозиція розповіді Грицька Ключника поінформувала про дальші сторінки життя врятованого татарина, який набув прізвище «Чорт»: після трьох років прожиття у Дороша той перехрестився у християнську віру, вріс у місцевий ґрунт, оженившись на українці, й дочекався онуків на прізвище Чортенки. Тож оповідання окреслює спосіб, як східній людині можна мирно і спокійно вжитися з автохтонами заходу, тим більше, коли володіти численними потрібними вміннями й фахами. Маємо у Стороженка перший в українській літературі показ талантів «скусного» вихідця з Криму, що частково розвантажувало негативне навантаження з етноніму «татарин» у рецепції читачів: персонаж уміло «і скотину лічив, і свиней, і болячки на людях виговував» [1: 206].

На відміну від «Дороша» «Споминки про Микиту Леонтійовича Коржа» Стороженка продовжили найбільш традиційну з літературних версій стосунків козацької України й східної Орди. Причиною їх обговорення стало відвідання наратора разом зі старим козаком Коржем місця коша на р.Підпільній, що породило запитання: як же запорожці боронилися від неочікуваних набігів кримських татар і нагайців, коли ті проривалися більшими загонами, палили слободи й паланки, вбивали людей? Відповідь бувалого запорожця певною мірою розкрила стратегію ординців, відповідну їх етнопсихологічній вдачі, за допомогою колоритних порівнянь зі світу тварин. Так, розсипавшись краєм, нагайці, мов шульпіки, видивлялися здобич згори – з високої могили. Після цього десятком-двома найзавзятіших здобичників кидались як кіт на мишу, полонили людей і забирали худобу. Козаки ж, як правдиво повістував Корж, протидіяли розвідкою в степах, будуванням редутів та смольними фігурами для дистанційного оповіщення. Так західний і східні етноси, живучи не в мирі, сприяли вдосконаленню воєнного мистецтва одні в одних.

Роман «Марко проклятий» подібно до «Дороша», проте інакше, у власний спосіб, спричинився до ідейно-художньої розбудови орієнтального дискурсу творчості О.Стороженка й усієї української літератури. Так, сповідь Марка перед Кобзою на початку III частини унікальна у тому сенсі, що тільки тут знайдемо згадки про ворогування запорожців уже не тільки з «дряпіжними» татарами і ногайцями, а й із черкесами північнокавказької Кабарди. Піднята ординцями проти Січі та «бісова Кабарда» козаків побивала сотнями, тож вони, давши відсіч татарам, спорядили загін за Дон і Кубань. Там українці, за розповіддю українського проклятого Агасфера, спалили не один «авул», викоренили багато людей, а ватажок загону Марків батько забрав із собою з одного аулу 10-літню дівчинку, з якої виросла йому красуня-дружина.

Наступні походи татарів, ногайців і черкесів на Січ, а козаків і на Перекоп спричинили у сюжетобудові роману аномальну ситуацію, ідентичну тій, у якій начебто опинилася колись інша черкеська молодиця у Кабарді: коли серед тривоги воєнного часу у матері пропало молоко, вона годувала немовля не грудьми, а проколювала пташенят і давала дитині пити кров. В українському готичному тексті це психофізіологічне пояснення розкрило причину виникнення Маркової кровожерливості.

Важливим в аспекті роботи є останній розділ, дописаний невідомим автором після смерті Стороженка. Заключна мандрівка трагічного героя дала йому змогу, відповідно до давніх географічних уявлень українського народу про далекі чужі краї та їхніх мешканців, стисло показати Кавказ, черкеський і цесарський (Австро-Угорщина) краї, вірменську гору, Персіанську й арабську землю, «Русалим», південний і північний кінці світу. Тут також принагідно висвітлено й традиційні уявлення українців про неавтохтонних мешканців краю, як-от «жидівську» і циганську національну меншини. Хоча виклад змінюється скорописом, проте пишеться тут і про перебування Марка на Кубані, на «тому Тереку, що вовчицею реве» (цікавий цей слуховий образ має паралель¹ у адресації «К Тереку» О.Афанасьєва-Чужбинського, який уводив в російськомовну поезію України і кавказьку тему).

Серед черкеських гір Марко шукав скарбів, щоб збудувати подібний до Афону монастир для відмолвлення гріхів, аби руські паломники заходили сюди, а не у «трекляту турецьку землю». Високі шпилі з цілющими джерелами, густі байраки – таким є крайобраз землі, де герой розігнав-таки «бісових синів черкесів», але скарбів не знайшов і все пропало. Лазив герой і по «превисокій горі, де зупинився здоровенний байдак праведного Ноя» [1: 424], швендяв по Персії, де найбільше його здивували каптани п.н. «козак». У «Русалимі» він молився біля гробу Господнього, побившиши з турками, що невічливо розпихали іновірців. Купався Марко у Йордані, дійшов і до краю, «Де живуть усе чорні люди, котрі прозиваються арабами» [1: 425]. Як бачимо, досить приблизний і умовний травелог передав візію екзотичного Орієнту в неточній, але характерній народній візії, відтворив і свіжі для нової прози нюанси східної теми, – наприклад, пієтет перед святою Землею.

---

¹ Видрукований посмертно у 1892 р., вірш, що спадкоємно підхопив акорди Лермонтова, розбудував романтичний образ якраз бунтівливої ріки серед скель Дар'ялу. Терек у малюванні Чужбинського – свідок і хоронитель багатьох таємниць, джерело рефлексії й камертон переживань постбайронічного ліричного героя.

Тему конфлікту «Захід – Схід» О. Стороженко спадкоємно підхопив від Г.Квітки-Оснóв'яненка і втілює її у тому ж контексті літературного відтворення війни Росії й Туреччини (1768-1774 років). Мова про роман «Братья-близнецы», де у розділі «Поход» із «шапкакозикадацьких» розмов впливає: проти численного турецько-татарського війська йдуть у складі російського й представники азійських народів – мордва і черемиси. Причиною ж загострення конфлікту майор визнав перехід москалями османського кордону та спалення турецького міста Балти. Це грозило війською, адже, відповідно до вербалізованого російського стереотипу, «турок глуп, его легко подзадорить, науськать» [1: 254].

Розвідку в буджацьких степах Стороженко змінив динамічним показом битви на берегах Ларги. Її наслідком стало, зокрема, те, що турки залишили трофеї – переважно популярні ідентифікатори східної цивілізації: шатра з килимами, «сарачинське пшоно» (сарацинське?), овочі й баранину, бунчуки і мідні гармати. В ключі екзотизмів подано теж здобич джури братів Захарка: чудові шаблі, ятагани й рушниці, оксамитове сідло. Застосована поетика уречевлень опосередковано виявила хист їх творців східних майстрів, подібно до того, як «угомонені» й полонені татари розкрили ратну доблесть Захарка. Здаючи їх графу Румянцеву, він, утілений ідеал російських слов'янофілів, закинув бранцям по-татарськи, – мовляв, вдруге не попадайтесь, бо буде «секим башка».

Перша частина роману завершується описом битви на р. Кагул. Її перебіг у романному малюванні підтвердив шаблон дурості турків. Так, великий візир – мова про Івазаде Халіла пашу – поставив 150-тисячне військо (за Стороженком і на відміну від дійсності чомусь виключно татарське) у стратегічно невігідну позицію. Він розгортав «необъятные неприятельские полчища» під обстрілом багареї, російська ж армія «неотразимо» й «бесстрашно» просувалася. До честі письменника, не вся баталія подана подібною «сражения Пересвета с Челубеем» на лубку. Так, автор виявив обізнаність із успішно застосованою Румянцевим тактикою каре, згадав одне таке справжнє, Племянникова. Втручання «с быстротою и ожесточением» 30-тисячного корпусу яничарів змінило романну ситуацію. Ятагани яничарів заблестіли над геройськими братами – й цю смертельну небезпеку вдома, далеко від Івася й Семенка, прочуло вві сні материнське серце Марфи Іванівни.

У полтавських Будищах народним телеграфом слухів пройшла звістка: у баталії при Кагулі «всех татар лоском положили». Згідно з листом близнюків Бульбашок, 14 тисяч «наших» поклали 200 тисяч ворогів². Самі брати після «знаменитого» Кучук-Кайнарджійського миру 1774 р. стали капітанами як учасники здобуття фортеці Ісакчі та «дела под Силистриею». Царський військовик, хоч і козацького роду, Стороженко підкреслив «неописанный восторг» всього «народонаселения» Будищ із приводу вікторії. Певно, зробив це таки щиро, бо й у народній свідомості турки й татари були давнім історичним ворогом. Однак констатуємо факт втручання сервілістського російсько-імперського нарративу, дещо спотворюючого романну «оптику», що накладало трансформуючий відбиток і на орієнтальний дискурс епіка.

---

² Насправді втрати турків становили за різними джерелами від 5 до 20 тисяч, армії цариці 1 – 1,5 тисяч вояків. Тож брати «набивали ціну» своєму героїству.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стороженко О. Твори: В 2 т. / Стороженко Олекса. – К.: Держ. видав. худ. літ., 1957.- Т.1. – 437 с.

УДК 821.14.02.Андріяшик

Тищенко І.Ю.
(Київ, Україна)

ВТРАТА ДОМУ ЯК КЛЮЧОВИЙ АБСУРДНИЙ МОТИВ РОМАНУ Р. АНДРІЯШИКА «ДОДОМУ НЕМА ВОРОТТЯ»

У статті досліджується абсурд як проблемна, характеротворча та композиційна домінанта роману Р.Андріяшика «Додому нема вороття». Текст постає у контамінації соціальних і особистісних трагедій, що утворюють неповторний художній світ твору. Образ головного героя змодельовано на вістрі максимально абсурдного мотиву твору – втрати Дому.

Ключові слова: абсурд, структура, характер, смерть, страх, дім.

В статье исследуется абсурд как проблемная, характерообразующая и композиционная доминанта текста романа Р.Андріяшика «Додому нема вороття». Текст предстает в контаминации социальных и личностных трагедий, которые создают неповторимый художественный мир автора. Образ главного героя смоделирован на острие максимально абсурдного мотива произведения – потери Дома.

Ключевые слова: абсурд, структура, характер, смерть, страх, дом.

The article is dedicated to absurd as a problematic, character-making and compositional dominant of R. Andriyashik's novel "There is no turning back home". The text appears in the contamination of social and personal tragedies that create a unique artistic world of the novel. The image of protagonist is modeled on the edge of the extremely absurd motive of the novel – the loss of home.

Key words: absurd, structure, character, death, fear, home.

Сучасне літературознавство досить поліфункціонально інтерпретує категорію структури тексту, зокрема, художній твір постає в якості структурованої митцем іншої дійсності, фікційної за сутністю. Традиції такої наукової рецепції сформувалися у другій половині ХХ ст. Так, Н. Гартман намагався врахувати два погляди аналітичної свідомості, вважаючи, що художні явища за своєю структурою багаторівневі, за способом буття – дихотомічні [2:219]. Феноменологічний опис структури тексту стосується пердусім першого рівня аналізу літературного явища, яке вже можна розглядати в аспекті буття і перейти до з'ясування його відношень до дійсності. Е. Гуссерль використовував